

ਰੇਡੀਓ ਲਵੀਵਾਰ- ਟਿਕਾਊ ਵਿਕਾਸ - ਚਲਦੀ ਰਹੇ ਇਹ ਜਿੰਦਗੀ

ਕੜੀ-22, ਆਓ ਮੀਂਹ ਦੇ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਸਹੇਜੀਏ- ਰਲ ਕੇ (Join Us to Harvest Rain Water)

ਖੋਜ ਤੇ ਲੇਖਣ: ਸ਼੍ਰੀਨਿਵਾਸ ਓਲੀ

ਪੰਜਾਬੀ ਰੁਪਾਂਤਰਣ: ਭਾਰਤ ਗਿਆਨ ਵਿਗਿਆਨ ਸੰਮਤੀ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ

(In today's episode we will discuss the nuances of rainwater harvesting which is all about saving collecting and storing rainwater for putting it to use at a later date. So, let us join Rohit and Soumya who are visiting their grandfather...let's find out how rain water is being harvested in the hills and how can this valuable gift of Nature, be saved and stored in plains of Punjab.)

(ਅੱਜ ਦੀ ਇਸ ਕੜੀ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਚਰਚਾ ਕਰਾਂਗੇ ਮੀਂਹ ਦੇ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ, ਸਹੇਜਣ ਤੇ ਭੰਡਾਰ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਵੱਖ ਵੱਖ ਵਿਧੀਆਂ ਬਾਰੇ ਅਤੇ ਉਸ ਇੱਕਠੇ ਕੀਤੇ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਵਰਤਨ ਬਾਰੇ ! ਆਓ ਮਿਲੀਏ ਰੋਹਿਤ ਤੇ ਸੁਰਜੀਤ ਕੌਰ ਨੂੰ, ਜੋ ਆਪਣੇ ਨਾਨੇ ਕੋਲ ਉਨੇ ਗਏ ਹਨ ਛੁੱਟੀਆਂ ਦੇ ਦੌਰਾਨ । ਆਓ ਸਮਝਣ ਦੀ ਕਰੀਏ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਿ ਪਹਾੜਾਂ ਵਿੱਚ ਮੀਂਹ ਦੇ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਸਹੇਜਿਆ ਤੇ ਕਿਵੇਂ ਕਰਦੇ ਨੇ ਭੰਡਾਰ ! ਇਹ ਵੀ ਸਮਝਾਂਗੇ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਰਗੇ ਮੈਦਾਨੀ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਕਿਵੇਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਸਹੇਜਣ ਤੇ ਭੰਡਾਰਨ ਦਾ ਕੰਮ ਮੀਂਹ ਦੀ ਇਸ ਅਨਮੋਲ ਦਾਤ ਨੂੰ ?)

ਪਾਤਰ

ਇਸਤਰੀ ਸੂਤਰਧਾਰ

ਪੁਰਸ਼ ਸੂਤਰਧਾਰ

ਰੋਹਿਤ- ਬਾਰਵੀਂ ਦਾ ਵਿਦਿਆਰਥੀ

ਸੁਰਜੀਤ ਕੌਰ- ਅਠਵੀਂ ਜਮਾਤ ਦੀ ਵਿਦਿਆਰਥਣ

ਦਿਵਾਕਰ- ਰੋਹਿਤ ਤੇ ਸਮੋਇਆ ਦੇ ਨਾਨਾ ਜੀ (ਬਜ਼ੁਰਗ)

ਗੋਵਿੰਦ- ਰੋਹਿਤ ਤੇ ਸੁਰਜੀਤ ਕੌਰ ਦੇ ਮਾਮਾ ਜੀ (ਜਵਾਨ)

ਡਾ. ਅਨਵਰ- ਐਨ. ਜੀ. ਓ. ਸੰਚਾਲਕ (ਜਵਾਨ)

ਸੁਰੂਆਤੀ ਐਲਾਨ

(ਸਿਰਲੇਖ ਗੀਤ ਦਾ ਸੰਗੀਤ-ਟ੍ਰੈਕ ਸੁਣ ਰਿਹਾ ਹੈ)

ਟਿਕਾਊ ਵਿਕਾਸ - ਚਲਦੀ ਰਹੇ ਇਹ ਜਿੰਦਗੀ.....

(ਸੰਗੀਤ...)

ਐਲਾਨ: ਇਹ ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਰੇਡੀਓ ਹੈ। ਵਿਗਿਆਨ ਲੜੀਵਾਰ “ਟਿਕਾਊ ਵਿਕਾਸ - ਚਲਦੀ ਰਹੇ ਇਹ ਜਿੰਦਗੀ” ਦੀਆਂ ਇੱਕੀ ਕੜੀਆਂ ਆਪ ਨੂੰ ਸੁਣ ਚੁੱਕੇ ਹੋ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਟਕਾਂ ਰਾਹੀਂ ਅਸੀਂ ਕੀਤੀ ਹੈ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਅਜੋਕੇ ਵਿਕਾਸ ਮਾਡਲ ਵਿੱਚ ਪਨਪੇ ਭੋਗਤਾਵਾਦ ਦੀ ! ਖਪਤ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਾਲੀ ਜੀਵਣ ਸ਼ੈਲੀ ਦੀ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਹੋ ਰਹੇ ਬਦਲਾਵਾਂ ਦੀ, ਨਿੱਕਲ ਰਹੇ ਸਿੱਟਿਆਂ ਦੀ ! ਇਸ ਕਰਕੇ ਜੈਵਿਕ ਤੇ ਨਿਰਜੀਵ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਧਰਤ

ਗ੍ਰਹਿ ਨੂੰ ਤੇ ਮਨੁਖਤਾ ਨੂੰ ਦਰਪੇਸ਼ ਖਤਰਿਆਂ ਬਾਬਤ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਹਾਂ ਚਰਚਾ ! ਅੱਜ ਇਸ ਕੜੀ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਹੋ ਰਹੇ ਹਾਂ ਸ਼੍ਰੋਤਿਆਂ ਦੇ ਰੂਬਰੂ “ਟਿਕਾਊ ਵਿਕਾਸ” ਦੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਅਹਿਮ ਪੱਖ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਕਰਾਂਗੇ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਮੀਂਹ ਦੇ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਸਹੇਜਣ, ਭੰਡਾਰਨ ਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਲੋੜ ਵੇਲੇ ਵਰਤਨ ਦੀ !

ਸੰਗੀਤ (ਸਿਰਲੇਖ ਗੀਤ ਦਾ ਸੰਗੀਤ ਟ੍ਰੈਕ ਮੁੜ ਸੁਣਾਇਆ ਜਾਵੇਗਾ)

ਔਰਤ ਸੂਤਰਧਾਰ: ਵਿਗਿਆਨ ਲੜੀਵਾਰ “ਚਲਦੀ ਰਹੇ ਇਹ ਜਿੰਦਗੀ” ਦੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਇਸ ਬਾਈਵੀਂ ਕੜੀ ਵਿੱਚ ਸੁਆਗਤ ਹੈ ਸ਼੍ਰੋਤਿਆਂ ਦਾ । ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ੁੱਭ ਸਵੇਰ !

ਮਰਦ ਸੂਤਰਧਾਰ: ਪਿਛਲੀ ਕੜੀ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਸੁਣਾਈ ਸੀ ਵਾਰਤਾ ਭੂ-ਜਲ ਦੇ ਦਿਨ-ਬਦਿਨ ਘੱਟਦੇ ਪੱਧਰ ਦੀ !

ਔਰਤ ਸੂਤਰਧਾਰ: ਸੁਣ ਚੁੱਕੇ ਹੋ ਤੁਸੀਂ ਬ੍ਰਿਤਾਂਤਇਸ ਭੂ-ਜਲ ਦੇ ਪੱਧਰ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਦੇ ਤੌਰ ਤਰੀਕਿਆਂ ਦਾ !

ਮਰਦ ਸੂਤਰਧਾਰ: ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਧਰਤੀ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਪਰਤ ਦਰ ਪਰਤ ਸਾਂਭੇ ਪਏ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਹੀ ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ ਭੂ-ਜਲ !

ਔਰਤ ਸੂਤਰਧਾਰ: ਸੁਣਾਈ ਸੀ ਕਹਾਣੀ ਕਿਵੇਂ, ਪੂਰੇ ਦੇਸ ਵਿੱਚ ਦੋਹਨ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਧਰਤੀ ਹੇਠਲੇ ਇਸ ਪਾਣੀ ਦਾ ! ਕਿਤੇ ਖਤਮ ਨਾ ਹੋ ਜਾਵੇ ਇਹ ਅਨਮੋਲ ਖਜਾਨਾ !

ਮਰਦ ਸੂਤਰਧਾਰ: ਸੁਣਿਆ ਸੀ ਕਿ ਕਾਰਖਾਨਿਆਂ ਦਾ, ਖੇਤੀ ਦਾ ਤੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦਾ ਗੰਦਾ ਪਾਣੀ, ਬਿਨਾ ਸਾਫ ਕਰੇ ਸਿੱਟੇ ਜਾਣ ਕਾਰਨ ਹੋ ਰਹੇ ਨੇ ਪਲੀਤ ਭੂ-ਜਲ ਦੇ ਸ਼੍ਰੋਤ ਵੀ ?

ਔਰਤ ਸੂਤਰਧਾਰ: ਸੁਣਾਇਆ ਸੀ ਹਾਲ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਵੱਧਦੇ ਟਿਊਬਵੈਲਾਂ ਦਾ । ਡੇਢ ਕੁ ਲੱਖ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੇ ਪਹੁੰਚ ਗਏ 15 ਲੱਖ ਦੇ ਕਰੀਬ !

ਮਰਦ ਸੂਤਰਧਾਰ: ਹੋਈ ਸੀ ਚਰਚਾ ਕਿ ਕਿਉਂ ਚਲਾ ਗਿਆ ਪਾਣੀ ਸੈਂਕੜੇ ਫੁੱਟ ਡੂੰਘਾ, ਇਸ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ ‘ਤੇ !

ਔਰਤ ਸੂਤਰਧਾਰ: ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਸੀ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਕੇਂਦਰੀ ਭੂ-ਜਲ-ਬੋਰਡ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਧਿਅਨ ਭੂ-ਜਲ ਦਾ !

ਮਰਦ ਸੂਤਰਧਾਰ: ਸੁਣਿਆ ਸੀ ਤੁਸੀਂ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਟੋਭਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਮੁੜ ਭਰਾਈ ਇਸ ਭੂ-ਜਲ ਦੀ ! ਕਿਵੇਂ ਲਗਾ ਕੇ ਰੁੱਖ ਵਧਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪੱਧਰ ਇਸ ਭੂ-ਜਲ ਦਾ !

ਔਰਤ ਸੂਤਰਧਾਰ: ਸੁਣੀ ਸੀ ਤੁਸੀਂ ਕਹਾਣੀ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੇ 103 ਬਲਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਪਾਣੀ ਗਿਆ ਹੈ ਘਟ, 5 ਬਲਾਕ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਖਤਰਨਾਕ ਪੱਧਰ ਤੇ ਨੇ !

ਔਰਤ ਸੂਤਰਧਾਰ: ਅੱਜ ਦੀ ਇਸ ਕੜੀ ਵਿੱਚ ਸੁਣਾਵਾਂਗੇ ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ ਮੀਂਹ ਦੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਦਾ ! ਕਿਵੇਂ ਇਸ ਨੂੰ ਸਹੇਜ ਕੇ ਭੰਡਾਰ ਕਰਕੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਵਰਤਿਆ !

ਐਲਾਨ: ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਰੇਡੀਓ ਵੱਲੋਂ ਵਿਗਿਆਨ-ਪ੍ਰਸਾਰ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਹੈ, ਵਿਗਿਆਨ ਲੜੀਵਾਰ **ਟਿਕਾਊ ਵਿਕਾਸ - ਚਲਦੀ ਰਹੇ ਇਹ ਜਿੰਦਗੀ** ਦੀ ਬਾਈਵੀਂ ਕੜੀ, “ਆਓ ਮੀਂਹ ਦੇ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਸਹੇਜੀਏ- ਰਲ ਕੇ” ਇਉਂ ਕਰਦੇ ਨੇ ਪੇਸ਼ ਸਾਡੇ ਕਲਾਕਾਰ !

(ਸਿਰਲੇਖ ਗੀਤ ਦਾ ਸੰਗੀਤ ਟ੍ਰੈਕ ਮੱਧਮ ਪੈਂਦਾ ਹੈ)

.....ਕੜੀ ਦਾ ਸੰਗੀਤ

ਦ੍ਰਿਸ਼ -ਪਹਿਲਾ

(ਇਕ ਪਹਾੜੀ ਪਿੰਡ/ ਘੱਟ ਮੀਂਹ/ ਚਿੜੀਆਂ ਦੇ ਚਹਿਕਣ ਦੀ ਆਵਾਜ਼/ ਪਿਛੋਕੜ ਵਿੱਚ ਬੰਸੁਰੀ ਦਾ ਧੀਮਾ ਸੰਗੀਤ)
ਸੁਰਜੀਤ ਕੌਰ: ਨਾਨਾ ਜੀ, ਐਥੇ ਪਹਾੜਾਂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਮਕਾਨ ਬਹੁਤ ਹੀ ਪੁਰਾਣੇ ਨੇ !

ਦਿਵਾਕਰ: ਹਾਂ ਬੇਟੀ, ਸਾਡਾ ਮਕਾਨ ਵੀ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਪੁਰਾਣਾ ਹੈ ! ਇਸਨੂੰ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਬਣਾਇਆ ਸੀ, ਮੇਰੇ ਜਨਮ ਤੋਂ ਵੀ ਪਹਿਲਾਂ !

ਰੋਹਿਤ: ਮਤਲਬ, ਉਮਰ ਵਿਚ ਇਹ ਤੁਹਾਡੇ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਡਾ ਹੈ।

ਦਿਵਾਕਰ: ਹਾਂ, ਇਹ ਮਕਾਨ ਮੇਰੇ ਨਾਲੋਂ 10 ਸਾਲ ਵੱਡਾ ਹੈ ! ਤੇਰੀ ਮੰਮੀ ਤੋਂ ਤਾਂ ਦੁੱਗਣੀ ਹੈ ਇਸਦੀ ਉਮਰ ! (ਹੱਸੀ)
ਹਾ...ਹਾ...ਹਾ...

ਰੋਹਿਤ: ਮਾਮਾ ਜੀ, ਤਦ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਇਸਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਛੋਟੇ ਬੱਚੇ ਹੀ ਹੋ !

(ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਹੱਸਣ ਦੀ ਆਵਾਜ਼)

ਗੋਵਿੰਦ: ਹਾਂ, ਪਰ ਪਿਤਾ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਇਸਦੀ ਚੰਗੀ ਦੇਖ-ਭਾਲ ਕਾਰਨ ਇਹ ਐਨਾ ਪੁਰਾਣਾ ਲੱਗਦਾ ਨਹੀਂ।

ਸੁਰਜੀਤ ਕੌਰ: ਨਾਨਾ ਜੀ ! ਪਹਾੜਾਂ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਘਰਾਂ ਦੀਆਂ ਛੱਤਾਂ ਢਲਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਕਿਉਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ?

ਰੋਹਿਤ: ਹਾਂ ਨਾਨਾ ਜੀ ! ਮੈਂ ਤਾਂ ਕਦੀਂ ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਧਿਆਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿੱਤਾ।

ਦਿਵਾਕਰ: ਬੱਚਿਓ, ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾਂ ਪਹਾੜਾਂ ਵਿਚ ਬਰਫ਼ ਕਾਫੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਡਿਗਦੀ ਸੀ। ਢਲਾਣ ਵਾਲੀ ਛੱਤ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਬਰਫ਼ ਛੱਤ 'ਤੇ ਜਮ੍ਹਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਪਾਉਂਦੀ ਤੇ ਜਿਹੜੀ ਥੋੜ੍ਹੀ-ਬਹੁਤ ਜਮ੍ਹਾ ਵੀ ਹੁੰਦੀ, ਉਹ ਜਲਦੀ ਹੀ ਪਿਘਲ ਕੇ ਨੀਚੇ ਵਹਿ ਜਾਂਦੀ ਸੀ।

ਸੁਰਜੀਤ ਕੌਰ: ਕਿਉਂ.....। ਬਰਫ਼ ਦੇ ਛੱਤ ਉਤੇ ਜੰਮ ਜਾਣ ਨਾਲ ਕੀ ਨੁਕਸਾਨ ਸੀ ?

ਦਿਵਾਕਰ: ਸਿੱਧੀ ਛੱਤ 'ਤੇ ਸਾਰੀ ਬਰਫ਼ ਜਮ੍ਹਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਭਾਰ ਨਾਲ ਛੱਤ ਟੁੱਟਣ ਦਾ ਖ਼ਤਰਾ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤੇ ਪਾਣੀ ਅੰਦਰ ਟਪਕਣ ਦਾ ਵੀ।

ਸੁਰਜੀਤ ਕੌਰ: ਹਾਂ ਨਾਨਾ ਜੀ ! ਟਪਕਾ ਤਾਂ ਤੰਗ ਵੀ ਬਹੁਤ ਕਰਦਾ ਹੈ !

ਰੋਹਿਤ: ਇਹ ਟਪਕਾ ਉਹੀ ਤਾਂ ਹੈ ਜਿਸ ਬਾਬਤ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਬੁੜੀ ਕਹਿੰਦੀ ਸੀ “ ਸੱਪ ਤੋਂ ਨੀ ਡਰਦੀ , ਸੀਂਹ ਤੋਂ ਨੀ ਡਰਦੀ , ਆਹ ਟਪਕੇ ਨੇ ਮਾਰੀ” !

ਸੁਰਜੀਤ ਕੌਰ: ਅੱਛਾ ! ਤਾਂ ਇਹ ਟਪਕਾ ਵੀ ਇਸ ਤਕਨੀਕ ਦੀ ਖੋਜ ਦਾ ਇੱਕ ਕਾਰਨ ਬਣਿਆ ਹੋਵੇਗਾ !

ਦਿਵਾਕਰ: ਹਾਂ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਇੰਜੀਨੀਅਰ ਵੀ ਤਾਂ ਪੂਰੇ ਹਿਸਾਬ-ਕਿਤਾਬ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਸੁਰਜੀਤ ਕੌਰ: ਛੱਤ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ-ਕਿਨਾਰੇ ਆਹ ਪਾਇਪ ਜਿਹਾ ਕੀ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਨਾਨਾ ਜੀ, ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਮੀਂਹ ਦਾ ਪਾਣੀ ਡਿਗ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਦਿਵਾਕਰ: ਇਹ ਵੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਇੰਜੀਨੀਅਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਇਮਾਰਤ ਕਲਾ ਦਾ ਹੀ ਇੱਕ ਕਮਾਲ ਹੈ।

ਸੁਰਜੀਤ ਕੌਰ: ਕਮਾਲ ! ਕਿਹੜਾ ਕਮਾਲ ?

ਦਿਵਾਕਰ: ਮੀਂਹ ਦੇ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਵਰਤਣ ਦਾ ਹੈ ਇਹ ਇੱਕ ਬੇਹਤਰੀਨ ਨਮੂਨਾ !

ਰੋਹਿਤ: ਉਹ ਕਿਵੇਂ ਨਾਨਾ ਜੀ ?

ਦਿਵਾਕਰ: ਇਸ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਪਤਨਾਲਾ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਛੱਤ ਉਤੇ ਡਿੱਗ ਰਿਹਾ ਮੀਂਹ ਦਾ ਪਾਣੀ ਇੰਨਾਂ ਪਾਇਪਾਂ 'ਚੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਇੱਕਠਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਸਾਂਭ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ ਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਜ਼ਰੂਰਤ ਦੇ ਮੁਤਾਬਕ ਵਰਤਦੇ ਹਾਂ।

ਰੋਹਿਤ: ਨਾਨਾ ਜੀ ! ਮੀਂਹ ਦੇ ਇਸ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਇਕੱਠਾ ਕਿਵੇਂ ਕਰਦੇ ਹੋ?

ਦਿਵਾਕਰ: ਅਸੀਂ ਹੇਠਾਂ ਇਕ ਟੈਂਕ ਬਣਾ ਲਿਆ ਹੈ। ਉਹ ਦੇਖੋ... ਛੱਤ ਤੋਂ ਜਿਹੜਾ ਪਾਇਪ ਹੇਠਾਂ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਹ ਟੈਂਕ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੈ। ਛੱਤ ਦਾ ਸਾਰਾ ਪਾਣੀ ਟੈਂਕ ਵਿਚ ਜਮ੍ਹਾਂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸੁਰਜੀਤ ਕੌਰ: ਇਹ ਪਾਣੀ ਤੁਹਾਡੇ ਕੀ ਕੰਮ ਆਉਂਦਾ ਹੈ?

ਦਿਵਾਕਰ: ਕੰਮ ! ਕੱਪੜੇ ਧੋ ਲਓ, ਗਾਂਵਾਂ-ਮੱਝਾਂ ਨੂੰ ਪਿਲਾ ਲਓ ਜਾਂ ਘਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਪੌਦਿਆਂ ਦੀ ਸਿੰਚਾਈ ਕਰ ਲਓ।

ਸੁਰਜੀਤ ਕੌਰ: ਵਾਹ, ਇਹ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਕਮਾਲ ਦੀ ਜੁਗਤ ਹੈ !

ਰੋਹਿਤ: ਹਾਂ ਨਾਨਾ ਜੀ! ਜੇਕਰ ਇਹ ਪਾਣੀ ਇਕੱਠਾ ਨਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਬੇਕਾਰ ਵਹਿ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਵੀ ਨਾ ਆਉਂਦਾ।

ਦਿਵਾਕਰ: ਬਿਲਕੁਲ ਦਰਸਤ !

ਸੁਰਜੀਤ ਕੌਰ: ਟੈਂਕ ਅੱਗੇ ਇਕ ਕੱਚਾ ਟੋਆ ਹੈ। ਕੀ ਇਹ ਵੀ ਇਸ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ?

ਦਿਵਾਕਰ: ਹਾਂ ! ਜਦੋਂ ਟੈਂਕ ਭਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਪਾਣੀ ਉਛਲ ਕੇ ਇਸ ਕੱਚੇ ਟੋਏ ਵਿਚ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਜ਼ਮੀਨ ਵਿਚ ਰਿਸਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਭੂ-ਜਲ ਪੱਧਰ ਵਿਚ ਸੁਧਾਰ ਹੁੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਰੋਹਿਤ: ਕੀ ਇਹ ਪਤਨਾਲਾ, ਪਾਇਪ, ਟੈਂਕ ਸਾਰੇ ਪੁਰਾਣੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਹੀ ਹਨ ?

ਦਿਵਾਕਰ: ਪਤਨਾਲਾ ਤਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਡਿੱਗਦੇ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਅਸੀਂ ਇਕ-ਦੋ ਬਾਲਟੀਆਂ ਭਰ ਲੈਂਦੇ ਸੀ, ਬਾਕੀ ਦਾ ਪਾਣੀ ਵਹਿ ਜਾਂਦਾ। ਆਹ ਪਾਇਪ, ਟੈਂਕ ਵਗੈਰਾ ਅਸੀਂ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਬਣਾਏ ਹਨ।

ਸੁਰਜੀਤ ਕੌਰ: ਪਾਣੀ ਬਚਾਉਣ ਦਾ ਆਪ ਦਾ ਇਹ ਫੁਰਨਾ ਹੈ ਤਾਂ ਬੜਾ ਜ਼ਬਰਦਸਤ !

ਦਿਵਾਕਰ: ਨਹੀਂ ਬੱਚਿਓ...! ਇਹ ਮੇਰਾ ਫੁਰਨਾ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਦਾ ਸਿਹਰਾ ਤਾਂ ਡਾ. ਅਨਵਰ ਨੂੰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸੁਰਜੀਤ ਕੌਰ: ਕੌਣ ਨੇ ਇਹ ਡਾ. ਅਨਵਰ...?

ਗੋਵਿੰਦ: ਡਾ. ਅਨਵਰ ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਵਰਖਾ ਜਲ ਦੇ ਸੁਰੱਖਿਅਣ 'ਤੇ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੀਂਹ ਦੇ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕਰਕੇ ਖੁਦ ਲਈ ਬੇਹਤਰ ਹਾਲਾਤ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੇ ਤਰੀਕੇ ਦੱਸੇ ਹਨ।

ਰੋਹਿਤ: ਮਾਮਾ ਜੀ ! ਕੀ ਡਾ. ਅਨਵਰ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਮਿਲ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ? ਵਰਖਾ ਜਲ ਸੁਰੱਖਿਅਣ ਬਾਬਤ ਸਾਡੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਕਈ ਸਵਾਲ ਹਨ, ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਾਬਤ ਜਾਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ।

ਗੋਵਿੰਦ: ਡਾ. ਅਨਵਰ ਕੰਮ ਦੇ ਸਿਲਸਿਲੇ ਵਿਚ ਅੱਜ ਇਥੇ ਹੀ ਆਏ ਹੋਏ ਹਨ। ਸੋ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਵੀ !

ਸੁਰਜੀਤ ਕੌਰ: ਤਾਂ ਚੱਲੋ ਮਾਮਾ ਜੀ।

ਗੋਵਿੰਦ: ਨਹੀਂ, ਹੁਣੇ ਨਹੀਂ। ਦੁਪਹਿਰੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਹੈ। ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।

ਸੁਰਜੀਤ ਕੌਰ: ਤਾਂ ਤਦ ਤੱਕ ਅਸੀਂ ਕੀ ਕਰੀਏ?

ਗੋਵਿੰਦ: ਡਾ. ਅਨਵਰ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਸੀਂ ਜੰਗਲ ਵੱਲ ਘੁੰਮ ਆਉਂਦੇ ਹਾਂ। ਕੀ ਪਤਾ ਤੁਹਾਡੇ ਕੁਝ ਸਵਾਲਾਂ ਦੇ ਜਵਾਬ ਉਥੇ ਵੀ ਮਿਲ ਜਾਣ!

ਸੁਰਜੀਤ ਕੌਰ: ਜੰਗਲ ਵਿਚ... ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਭਲਾ ਕਿਵੇਂ ਮਿਲਣਗੇ ਜਵਾਬ ?

ਗੋਵਿੰਦ: ਚੱਲੋ ਤਾਂ ਸਹੀ ! ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਵੀ ਮਿਲੇ ਤਾਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਮੌਜ-ਮਸਤੀ ਹੀ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ।

ਰੋਹਿਤ: ਹਾਂ, ਹਾਂ, ਬਿਲਕੁਲ। ਚੱਲੋ ਚੱਲੋ।

ਦਿਵਾਕਰ: ਠੀਕ ਹੈ ਬੱਚਿਓ.....। ਅਰਾਮ ਨਾਲ ਜਾਣਾ ਜੰਗਲ ਵਿਚ। ਗੋਵਿੰਦ ! ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖੀਂ।

ਗੋਵਿੰਦ: ਪਾਪਾ, ਹੁਣ ਇਹ ਬੱਚੇ ਵੱਡੇ ਹੋ ਗਏ ਹਨ! ਆਪਣਾ ਧਿਆਨ ਆਪੇ ਰੱਖਣਗੇ।

(ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਹੱਸਣ ਦਾ ਸੁਰ..... ਧੀਮਾ ਪੈਂਦਾ ਹੋਇਆ ਮੀਂਹ ਦਾ ਸ਼ੋਰ)

.....ਦ੍ਰਿਸ਼ ਬਦਲਾਅ ਸੰਗੀਤ

ਦ੍ਰਿਸ਼ -ਦੁਜਾ

(ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਸੁੱਕੇ ਪੱਤਿਆਂ ਉਪਰ ਚੱਲਣ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਆ ਰਹੀ ਹੈ/ ਝਿੰਗੁਰ ਦੇ ਸੁਰ ਵੀ)

ਸੁਰਜੀਤ ਕੌਰ: ਕਿੰਨਾ ਖੂਬਸੂਰਤ ਜੰਗਲ ਹੈ ਮਾਮਾ ਜੀ...! ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੀੜਿਆਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਤਾਂ ਸੰਗੀਤ ਵਰਗੀ ਲੱਗਦੀ ਹੈ !

ਗੋਵਿੰਦ: ਹਾਂ ! ਸੰਗੀਤ ਸੁਣਾਉਣ ਵਾਲੇ ਇਸ ਕੀੜੇ ਦਾ ਨਾਮ ਹੈ ਝਿੰਗੁਰ। ਕਈ ਝਿੰਗੁਰ ਜਦ ਇਕੱਠੇ ਆਵਾਜ਼ ਕੱਢਦੇ ਨੇ ਤਾਂ ਅਜਿਹਾ ਹੀ ਸੰਗੀਤ ਸੁਣਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਰੋਹਿਤ: ਇਹ ਜੰਗਲ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੰਘਣਾ ਹੈ। ਐਨੇ ਸਾਰੇ ਦਰੱਖਤ... ਅਤੇ ਉਹ ਵੀ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ।

(ਗੱਲ ਨੂੰ ਵਿਚੋਂ ਕੱਟਦੇ ਹੋਏ)

ਸੁਰਜੀਤ ਕੌਰ: ਪਰ ਮਾਮਾ ਜੀ ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਕਹਿ ਰਹੇ ਸੀ ਕਿ ਇਥੇ ਸਾਡੇ ਕੁਝ ਸਵਾਲਾਂ ਦੇ ਜਵਾਬ ਵੀ ਮਿਲਣਗੇ। ਇਥੇ ਤਾਂ ਬਸ ਦਰਖਤ ਹੀ ਦਰਖਤ ਹਨ, ਜਵਾਬ ਕਿੱਥੇ ਨੇ ?

ਗੋਵਿੰਦ: ਇਹ ਦਰਖਤ ਹੀ ਤੁਹਾਡਾ ਜਵਾਬ ਹਨ।

ਰੋਹਿਤ: ਦਰਖਤ ? ਉਹ ਕਿਵੇਂ ?

ਗੋਵਿੰਦ: ਬਰਸਾਤ ਦੇ ਤੇਜ਼ ਵਹਿ ਰਹੇ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਦਰਖਤ ਰੋਕਦੇ ਨੇ। ਇਹ ਪਾਣੀ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਅੰਦਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਵੀ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਸੋਕ ਕੇ ਜਲ ਪੱਧਰ ਨੂੰ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਵਿਚ ਮਦਦ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਰੋਹਿਤ: ਮਤਲਬ.....। ਜਿੱਥੇ ਦਰਖਤ ਹੋਣਗੇ, ਉਥੇ ਮੀਂਹ ਦਾ ਪਾਣੀ ਬਰਬਾਦ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ।

ਗੋਵਿੰਦ: ਹਾਂ ! ਬਿਲਕੁਲ ਠੀਕ !

ਸੁਰਜੀਤ ਕੌਰ: ਤਾਂ ਤੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਵਾਸਤੇ ਸਾਨੂੰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪੇੜ-ਪੌਦੇ ਲਗਾਉਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ !

ਰੋਹਿਤ: ਹਾਂ ! ਤਾਜੀ ਤੇ ਸੁੱਧ ਹਵਾ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਵੀ ! (ਹੱਸਦੇ ਹੋਏ)

ਸੁਰਜੀਤ ਕੌਰ: ਹੋਰ ਕੀ.....। ਤਾਂ ਮਾਮਾ ਜੀ, ਘਰ ਵੱਲ ਚੱਲੀਏ ਜਾਂ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਹੀ ਹੋਰ ਜਵਾਬ ਮਿਲਣਗੇ ?

ਗੋਵਿੰਦ: ਥੋੜ੍ਹਾ ਉਪਰ ਵੱਲ ਚਲਦੇ ਹਾਂ। ਉਥੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਨਵਾਂ ਵੇਖੋਗੇ ਤੁਸੀਂ ! ਪਰ ਉਸਦੇ ਲਈ ਤਾਂ ਪਹਾੜ ਉਤੇ ਚੜ੍ਹਨਾ ਪਵੇਗਾ। ਤਿਆਰ ਹੋ ?

ਸੁਰਜੀਤ ਕੌਰ: ਹਾਂ ਹਾਂ ਮਾਮਾ ਜੀ। ਬਿਲਕੁਲ ਤਿਆਰ ਹਾਂ। ਸਾਨੂੰ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਜਾਣ 'ਚ ਮਜ਼ਾ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਗੋਵਿੰਦ: ਤਾਂ ਚੱਲੋ ਫਿਰ..... !

.....**ਦ੍ਰਿਸ਼ ਬਦਲਾਅ ਸੰਗੀਤ**

ਦ੍ਰਿਸ਼ -ਤੀਜਾ

(ਪੱਤਿਆਂ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਚੱਲਣ ਦੀ ਆਵਾਜ਼)

ਰੋਹਿਤ: ਮਾਮਾ ਜੀ ! ਐਨੀ ਉਚਾਈ 'ਤੇ ਇਹ ਤਾਲਾਬ ਜਿਹੇ ਕੀ ਨੇ ?

ਸੁਰਜੀਤ ਕੌਰ: ਹਾਂ। ਕਈ ਤਾਂ ਸੁੱਕੇ ਪਏ ਨੇ ਤੇ ਕਈਆਂ ਵਿਚ ਥੋੜ੍ਹਾ-ਬਹੁਤਾ ਪਾਣੀ ਹੈ।

ਗੋਵਿੰਦ: ਇਹ ਤਾਲਾਬ ਵੀ ਤੁਹਾਡੇ ਸਵਾਲਾਂ ਦੇ ਜਵਾਬ ਨੇ।

ਸੁਰਜੀਤ ਕੌਰ: (ਚੌਂਕਦੇ ਹੋਏ) ਉਹ ਕਿਵੇਂ ਮਾਮਾ ਜੀ ?

ਗੋਵਿੰਦ: ਮੀਂਹ ਦੇ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣ ਦੇ ਬੇਹਤਰੀਨ ਉਦਾਹਰਣ ਹਨ ਇਹ ਚਾਲ-ਖਾਲ...

ਸੁਰਜੀਤ ਕੌਰ: ਚਾਲ-ਖਾਲ ! (ਹੈਰਾਨੀ ਜਤਾਉਂਦੇ ਹੋਏ)

ਗੋਵਿੰਦ: ਹਾਂ, ਚਾਲ-ਖਾਲ ! ਸਾਡੇ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਵੀ ਮੀਂਹ ਦੇ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਚਾਈ ਵਾਲੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਅਜਿਹੇ ਕਈ ਤਾਲਾਬ ਬਣਾਏ ! ਉਤਰਾਖੰਡ ਵਿਚ ਅਜਿਹੇ ਤਾਲਾਬਾਂ ਨੂੰ ਚਾਲ-ਖਾਲ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸੁਰਜੀਤ ਕੌਰ: ਇਹ ਚਾਲ-ਖਾਲ ਕਿਵੇਂ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ ਮਾਮਾ ਜੀ ?

ਗੋਵਿੰਦ: ਇਹ ਕੋਈ ਸਦਾਬਹਾਰ ਤਾਲਾਬ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ, ਸਗੋਂ ਪਹਾੜਾਂ ਵਿਚ ਬਸਤੀ ਤੋਂ ਦੂਰ ਉਚਾਈ ਵਾਲੀ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਇਕ ਵੱਡਾ ਟੋਆ ਬਣਾਕੇ ਉਸਦੇ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਮਿੱਟੀ-ਪੱਥਰਾਂ ਨਾਲ ਚਿਣਾਈ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਰਚਨਾ ਨੂੰ ਹੀ ਚਾਲ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸੁਰਜੀਤ ਕੌਰ: ਚਾਲ ਤਾਂ ਸਮਝ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ... ਪਰ ਇਹ ਖਾਲ ਕੀ ਹੋਇਆ?

ਗੋਵਿੰਦ: ਚਾਲ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਵਿਚ ਖਾਲ ਕੁੱਝ ਵੱਡਾ ਜਲ ਸ੍ਰੋਤ ਹੈ । ਇਹ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦੋ ਪਹਾੜੀਆਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਕੁਦਰਤੀ ਢਲਾਣ ਦੀ ਵਜ੍ਹਾ ਕਰਕੇ ਬਣਦਾ ਹੈ! ਇਹ ਮੀਂਹ ਦੇ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਭਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਭਰ ਜਾਣ 'ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਵਰਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।

ਰੋਹਿਤ: ਉਹ ਕਿਵੇਂ?

ਗੋਵਿੰਦ: ਘਾਹ ਚਰਦੇ ਪਾਲਤੂ ਪਸ਼ੂ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਚਾਲ ਦਾ ਪਾਣੀ ਪੀਂਦੇ ਹਨ। ਜੰਗਲੀ ਜਾਨਵਰਾਂ ਨੂੰ ਇੱਥੇ ਹੀ ਪਾਣੀ ਮਿਲ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਉਹ ਪਾਣੀ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿਚ ਹੇਠਾਂ ਬਸਤੀ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਮਨੁੱਖ ਲਈ ਬਿਪਤਾ ਨਹੀਂ ਬਣਦੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਜ੍ਹਾ ਨਾਲ ਭੂ-ਜਲ ਪੱਧਰ ਵਿਚ ਸੁਧਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਕਈ ਕੁਦਰਤੀ ਜਲ ਸ੍ਰੋਤਾਂ ਦੀ ਮੁੜ-ਭਰਾਈ ਹੁੰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ।

ਸੁਰਜੀਤ ਕੌਰ: ਉਹ ਕਿਵੇਂ ਮਾਮਾ ਜੀ?

ਗੋਵਿੰਦ: ਚਾਲ-ਖਾਲ ਵਿਚ ਭਰਿਆ ਪਾਣੀ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਜ਼ਮੀਨ ਵਿਚ ਰਿਸਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਚਾਈ ਵਾਲੇ ਸਥਾਨਾਂ ਉਤੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਹੇਠਲੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦੇ ਜਲ ਸ੍ਰੋਤਾਂ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਲਗਾਤਾਰ ਪਾਣੀ ਮਿਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਜਦ ਤੱਕ ਚਾਲ-ਖਾਲ ਦਾ ਪਾਣੀ ਸੁੱਕਣ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਤਦ ਮੁੜ ਮੀਂਹ ਦੀ ਰੁੱਤ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਚੱਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਇਹੀ ਕ੍ਰਮ।

ਸੁਰਜੀਤ ਕੌਰ: ਤਦ ਤਾਂ ਇਹ ਚਾਲ-ਖਾਲ ਬੜੇ ਕੰਮ ਦੀ ਚੀਜ਼ ਨੇ।

ਗੋਵਿੰਦ: ਹਾਂ, ਬਹੁਤ ਹੀ ਕੰਮ ਦੀ ਚੀਜ਼ ਨੇ ਇਹ !

ਰੋਹਿਤ: ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਰਿਆਂ ਨੇ ਤਾਂ ਇਹ ਚਾਲ-ਖਾਲ ਬਣਾ ਦਿੱਤੇ, ਕੀ ਹੁਣ ਵੀ ਇਹ ਚਾਲ-ਖਾਲ ਬਣਾਏ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ ?

ਗੋਵਿੰਦ: ਹੁਣ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਬਹੁਤਾ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਪਰ ਕੁਝ ਲੋਕ ਹੁਣ ਵੀ ਕਰ ਰਹੇ ਨੇ ਇਹ ਕੰਮ। ਉਤਰਾਖੰਡ ਵਿਚ ਗੜਵਾਲ ਦੇ ਪੌੜੀ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਸੱਚਿਦਾਨੰਦ ਭਾਰਤੀ ਨੇ ਇਕ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਕਰੀਬ ਵੀਹ ਹਜ਼ਾਰ ਚਾਲ-ਖਾਲ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਉਥੇ **ਬਾਂਜ ਤੇ ਬੁਰਾਂਸ** ਆਦਿ ਦੇ ਦਰੱਖਤ ਵੀ ਲਗਾਏ ਹਨ। ਕਈ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਸੁੱਕ ਚੁੱਕੇ ਜਲ ਸ੍ਰੋਤਾਂ ਵਿਚ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਬਾਅਦ ਉਥੇ ਪਾਣੀ ਆ ਗਿਆ।

ਸੁਰਜੀਤ ਕੌਰ: ਵਾਹ, ਕਮਾਲ ਐ ਸਚਿਦਾਨੰਦ ਭਾਰਤੀ ਜੀ ਦਾ !

ਗੋਵਿੰਦ: ਹਾਂ.....! ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਾਤਾਵਰਨ ਇਨਾਮ ਵੀ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਰੋਹਿਤ: ਰਾਜਸਥਾਨ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਤਾਲਾਬ ਬਣਾਏ ਹੋਏ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਮੀਂਹ ਦੇ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਭਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਲੋਕ ਉਸ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਕੱਪੜੇ ਧੋਣ, ਪਸ਼ੂਆਂ ਨੂੰ ਪਿਲਾਉਣ ਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਕੰਮਾਂ ਲਈ ਵਰਤਦੇ ਹਨ।

ਗੋਵਿੰਦ: ਰਾਜਸਥਾਨ ਵਿਚ ਮੀਂਹ ਦੇ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਬੇਹੱਦ ਕਾਰਗਾਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਉਥੇ ਮੀਂਹ ਦੇ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕਰਨ ਲਈ ਲੋਕ ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਹੋਂਦ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਟਾਂਕਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮੀਂਹ ਦਾ ਪਾਣੀ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਬਣਾਏ ਵੱਡੇ ਜਲ ਸ੍ਰੋਤਾਂ ਨੂੰ ਉਥੇ ਨਾਡੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਪਿਛਲੇ ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਉਥੇ ਜੌਹੜ ਵੀ ਬਣਾਏ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ।

ਰੋਹਿਤ: ਇਹ ਜੌਹੜ ਕੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ?

ਗੋਵਿੰਦ: ਮੀਂਹ ਦੇ ਵਹਿੰਦੇ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਬੰਨ੍ਹ ਬਣਾ ਕੇ ਇਕ ਤਾਲਾਬ ਦਾ ਰੂਪ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਨੂੰ ਹੀ ਜੌਹੜ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਜੌਹੜਾਂ ਵਿਚ ਮੀਂਹ ਦਾ ਪਾਣੀ ਜਮ੍ਹਾਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸੋਕੇ ਦੌਰਾਨ ਇਹੀ ਪਾਣੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਜੌਹੜਾਂ ਦੀ ਬਦੌਲਤ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੀ ਧਰਤੀ ਵਿਚ ਨਮੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਉਥੇ ਖੇਤੀ ਉਤੇ ਵਧੀਆ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

ਸੁਰਜੀਤ ਕੌਰ: ਛੋਟੇ-ਵੱਡੇ ਤਾਲਾਬਾਂ ਰਾਹੀਂ ਮੀਂਹ ਦੇ ਪਾਣੀ ਦਾ ਸੁਰੱਖਿਅਣ ਕਰਕੇ ਤਾਂ ਜਲ- ਸੰਕਟ ਨਾਲ ਜੂਝਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ !

ਗੋਵਿੰਦ: ਹਾਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ! ਪਰ ਵਿਸਤਾਰ ਲਈ ਚਲਦੇ ਹਾਂ ਡਾ. ਅਨਵਰ ਜੀ ਦੇ ਕੋਲ। ਹੁਣ ਮੌਸਮ ਵੀ ਬਦਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮੀਂਹ ਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ।

(ਬੱਦਲਾਂ ਦੇ ਗੱਜਣ ਦੀ ਆਵਾਜ਼)

ਰੋਹਿਤ: ਮਾਮਾ ਜੀ ! ਵੈਸੇ ਤੁਹਾਡੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਵੀ ਘੱਟ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਨਹੀਂ। ਪਰ ਹਾਂ, ਡਾ. ਅਨਵਰ ਇਸ ਬਾਰੇ

ਹੋਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇ ਸਕਦੇ ਹਨ ।

ਸੁਰਜੀਤ ਕੌਰ: ਤਾਂ ਚੱਲੋ ਫਿਰ..... ਦੇਰ ਕਾਹਦੀ ?

(ਬੱਦਲਾਂ ਦੇ ਗੱਜਣ ਦੀ ਆਵਾਜ਼/ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਘੱਟਦੀ ਹੋਈ)

.....ਦ੍ਰਿਸ਼ ਬਦਲਾਅ ਸੰਗੀਤ

ਦ੍ਰਿਸ਼ -ਚੌਥਾ

(ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੀ ਘੰਟੀ ਵੱਜਣ ਦੀ ਆਵਾਜ਼/ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੋਲ੍ਹਣ ਦੀ ਆਵਾਜ਼)

ਡਾ. ਅਨਵਰ: ਆਓ ..! ਮੈਂ ਤੁਹਾਡਾ ਹੀ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਆਓ ਗੋਵਿੰਦ ਅੰਦਰ ਆਓ।

ਸੁਰਜੀਤ ਕੌਰ ਤੇ ਰੋਹਿਤ: ਨਮਸਤੇ ਅੰਕਲ।

ਗੋਵਿੰਦ: ਨਮਸਤੇ ਸਰ।

ਡਾ. ਅਨਵਰ: ਨਮਸਤੇ, ਨਮਸਤੇ...। ਬੈਠੋ। ਦਿਵਾਕਰ ਜੀ ਮਿਲੇ ਸਨ ਰਸਤੇ ਵਿਚ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਤੁਹਾਡੇ ਬਾਰੇ। ਬਹੁਤ ਦੇਰ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ?

ਸੁਰਜੀਤ ਕੌਰ: ਅੰਕਲ ! ਜੰਗਲ ਹੈ ਹੀ ਸੀ ਐਨਾ ਖੂਬਸੂਰਤ !

ਡਾ. ਅਨਵਰ: (ਹੱਸਦੇ ਹੋਏ) ਤਾਂ ਕੀ ਦੇਖਿਆ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ?

ਰੋਹਿਤ: ਉਥੇ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਰਖਤ ਸਨ। ਮਾਮਾ ਜੀ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਪੇੜ-ਪੌਦੇ ਕਿਵੇਂ ਮੀਂਹ ਦੇ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਬਰਬਾਦ ਹੋਣੇ ਰੋਕਦੇ ਹਨ।

ਸੁਰਜੀਤ ਕੌਰ: (ਵਿਚੋਂ ਟੋਕਦੇ ਹੋਏ) ਅਸੀਂ ਉਹ ਵੀ ਤਾਂ ਦੇਖਿਆ ਸੀ..... ਉਹ..... ਖਾਲ-ਖਾਲ।

ਗੋਵਿੰਦ: ਖਾਲ-ਖਾਲ ਨਹੀਂ... ਚਾਲ-ਖਾਲ।

(ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਹੱਸਣ ਦੀ ਆਵਾਜ਼)

ਸੁਰਜੀਤ ਕੌਰ:(ਹੱਸਦੇ ਹੋਏ) ਹਾਂ...ਚਾਲ-ਖਾਲ ! ਉਹ ਤਾਂ ਮੀਂਹ ਦੇ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਵਰਤਣ ਵਾਸਤੇ ਗਜਬ ਦੀ ਤਕਨੀਕ ਹੈ !

ਗੋਵਿੰਦ: ਸਰ.....। ਥੋੜ੍ਹਾ-ਬਹੁਤਾ ਮੈਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾ ਦਿੱਤਾ । ਹੋਰ ਜਾਣਨ ਵਾਸਤੇ ਮੈਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਲੈ ਆਇਆ।

ਡਾ. ਅਨਵਰ: ਮੈਨੂੰ ਪੂਰਾ ਭਰੋਸਾ ਹੈ ਕਿ ਤੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਇਹ ਬੱਚੇ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਸਿੱਖ ਗਏ ਹੋਣਗੇ। ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਦੱਸੋ ਬੱਚਿਓ, ਹੋਰ ਕੀ ਜਾਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ?

ਰੋਹਿਤ: ਅੰਕਲ ਹਮੇਸ਼ਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਾਣੀ ਦੀ ਬੱਚਤ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਜਦ ਕਿ ਨਦੀਆਂ ਵਿਚ, ਤਾਲਾਬਾਂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਐਨਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪਾਣੀ ਦਿਸਦਾ ਹੈ।

ਡਾ. ਅਨਵਰ:ਪਾਣੀ ਸਾਨੂੰ ਮੁੱਖ ਤੌਰ ਤੇ ਦੋ ਥਾਵਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਜ਼ਮੀਨ ਹੇਠੋਂ ਤੇ ਦੂਸਰਾ ਇਸਦੀ ਸਤ੍ਹਾ ਤੋਂ।

ਸੁਰਜੀਤ ਕੌਰ: ਅੰਕਲ ! ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਅੰਦਰ ਦੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਭੰਡਾਰ ਨੂੰ ਤਾਂ ਭੂ-ਜਲ ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ ਨਾ ?

ਡਾ. ਅਨਵਰ: ਹਾਂ ! ਇਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਟਿਊਬਵੈੱਲ ਜਾਂ ਨਲਕੇ ਆਦਿ ਰਾਹੀਂ ਕੱਢਦੇ ਹਾਂ। ਦੂਸਰਾ ਹੈ ਸਤਹੀ ਜਲ, ਜੋ ਜ਼ਮੀਨ

ਉਪਰ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਨਦੀ-ਨਾਲੇ ਵਗੈਰਾ।

ਰੋਹਿਤ: ਅੰਕਲ ! ਪਾਣੀ ਦੀ ਉਪਲਬਧਤਾ ਤਾਂ ਭੂ-ਜਲ ਅਤੇ ਸਤਹੀ ਜਲ ਦੋਵਾਂ ਉੱਤੇ ਨਿਰਭਰ ਹੈ !

ਡਾ. ਅਨਵਰ: ਬਿਲਕੁਲ ਠੀਕ ! ਹੁਣ ਜੇਕਰ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਸ੍ਰੋਤਾਂ ਤੋਂ ਮਿਲ ਰਹੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਲੋੜੀਂਦਾ ਪਾਣੀ ਮੌਜੂਦ ਹੈ ਪਰ ਸਵਾਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਪਾਣੀ ਦੀ ਅਸੀਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਰਤੋਂ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ ਜਾਂ ਨਹੀਂ।

ਰੋਹਿਤ: ਉਹ ਕਿਵੇਂ...?

ਡਾ. ਅਨਵਰ: ਅਨੁਮਾਨ ਹੈ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਭੂ-ਜਲ ਤੇ ਸਤਹੀ ਜਲ ਮਿਲਾ ਕੇ ਕਰੀਬ 2000 ਘਣ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪਾਣੀ ਹੈ। ਕਈ ਨਦੀਆਂ ਵਿਚ ਸਾਲ ਭਰ ਪਾਣੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਸਾਲਾਨਾ ਔਸਤ ਵਰਖਾ ਲਗਭਗ 117 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮੀਂਹ ਨਾਲ ਹੀ ਕਰੀਬ 4000 ਘਣ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਪਾਣੀ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸੁਰਜੀਤ ਕੌਰ: ਐਨਾ ਪਾਣੀ ਹੈ ਫਿਰ ਸੰਕਟ ਕਿਉਂ ?

ਡਾ. ਅਨਵਰ: ਚਿੰਤਾ ਤਾਂ ਇਹੀ ਹੈ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਕਈ ਹਿੱਸੇ ਪਾਣੀ ਲਈ ਤਰਸਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਈ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਚੰਗੀ-ਖਾਸੀ ਬਰਸਾਤ ਵੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਰੋਹਿਤ: ਅੰਕਲ ! ਪੱਕੇ ਜੰਗਲ ਉਸਾਰ ਲਏ । ਮੀਂਹ ਦਾ ਪਾਣੀ ਤਾਂ ਐਵੇਂ ਹੀ ਰੁੜ੍ਹ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

ਡਾ. ਅਨਵਰ: ਹਾਂ ! ਮੀਂਹ ਦਾ ਕਰੀਬ 47% ਪਾਣੀ ਤਾਂ ਐਵੇਂ ਹੀ ਬੇਕਾਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਪਾਣੀ ਨਦੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਸਮੁੰਦਰ ਦੇ ਖਾਰੇ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

ਗੋਵਿੰਦ: ਇਸਦਾ ਜੇਕਰ ਥੋੜ੍ਹਾ-ਬਹੁਤ ਹਿੱਸਾ ਵੀ ਅਸੀਂ ਬਚਾ ਲਈਏ ਤਾਂ ਸਰ ਸਕਦਾ ਹੈ !

ਡਾ. ਅਨਵਰ: ਦੁਨੀਆ ਭਰ ਵਿਚ ਲੋਕ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਾਲ ਤੋਂ ਮੀਂਹ ਦੇ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਦੀ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਹੜੱਪਾ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਖੁਦਾਈ ਵਿਚ 4500 ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਵਰਖਾ ਜਲ ਸੰਭਾਲ ਦੇ ਸਬੂਤ ਮਿਲੇ ਹਨ। ਜਾਰਡਨ ਵਿੱਚ ਪੇਤਰਾ ਤੇ ਸ਼੍ਰੀ ਲੰਕਾ ਵਿੱਚ ਸਜ਼ੀਰੀਆ ਨਾਮੀ ਸਥਾਨਾਂ 'ਤੇ ਵੀ ਵਰਖਾ ਦਾ ਪਾਣੀ ਸਹੇਜ ਕੇ ਭੰਡਾਰ ਕਰਨ ਦੇ ਸਬੂਤ ਮਿਲੇ ਹਨ , ਇਹ ਸਾਡੀਆਂ ਵਿਸ਼ਵ ਧਰੋਹਰਾਂ ਹਨ ।

ਸੁਰਜੀਤ ਕੌਰ: ਮੀਂਹ ਦੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਕਰਨ ਦੇ ਹੋਰ ਤਰੀਕੇ ਕਿਹੜੇ ਹਨ, ਅੰਕਲ ?

ਡਾ. ਅਨਵਰ: ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਕੱਚੇ ਟੋਭੇ ਬਣਾਉਣਾ ਸਭ ਤੋਂ ਆਸਾਨ ਤੇ ਸਸਤਾ ਤਰੀਕਾ ਹੈ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਮੀਂਹ ਦਾ ਪਾਣੀ ਭਰ ਜਾਵੇਗਾ ! ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਰਿਸਦਾ ਹੋਇਆ ਭੂ-ਜਲ ਪੱਧਰ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ !

ਰੋਹਿਤ: ਅੱਛਾ ! ਚਾਲ-ਖਾਲ ਵਾਂਗ।

ਡਾ. ਅਨਵਰ: ਹਾਂ! ਕਈ ਵੱਡੇ ਅਦਾਰੇ ਚਾਰ ਦੀਵਾਰੀ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਖਾਈਆਂ ਬਣਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ । ਇਹ ਕਹਾਉਂਦੇ ਨੇ ਮੁੜ-ਭਰਾਈ ਮੋਰਚੇ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਮੀਂਹ ਦਾ ਪਾਣੀ ਜਮ੍ਹਾ ਹੋ ਕੇ ਰਿਸ-ਰਿਸ ਕੇ ਭੂ-ਜਲ ਪੱਧਰ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਰੋਹਿਤ: ਅੰਕਲ ! ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਰਾਜਸਥਾਨ ਵਰਗੇ ਦੂਸਰੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਮੀਂਹ ਦੇ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਕਿਹੜੀਆਂ ਜੁਗਤਾਂ ਵਰਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ?

ਡਾ. ਅਨਵਰ: ਹਾਂ ! ਰਾਜਸਥਾਨ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਦੇ ਸਥਾਈ ਸ੍ਰੋਤ ਨਾਂ-ਮਾਤਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਥੋਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਮੀਂਹ ਦੇ ਪਾਣੀ

ਨੂੰ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਕਈ ਵਿਧੀਆਂ ਖੋਜੀਆਂ ਸਨ। ਮੀਂਹ ਦੇ ਵਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਮਿੱਟੀ-ਪੱਥਰ ਦੇ ਮੇਢ ਬਣਾਕੇ ਜਾਂ ਝਾੜ-ਫੂਸ ਨਾਲ ਰੋਕ ਕੇ ਕਿਸੇ ਤਾਲਾਬ ਜਾਂ ਕੁੰਡ ਵਿਚ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕਰਨ ਦੀ ਰਵਾਇਤ ਸੀ। ਇਸ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਪੱਕੀਆਂ ਨਾਲੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਵੱਡੀਆਂ-ਵੱਡੀਆਂ ਬਾਵੜੀਆਂ ਵਿਚ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਸੁਰਜੀਤ ਕੌਰ: ਮਾਮਾ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਤਾਂ ਛੱਤ 'ਤੇ ਬਰਸਦੇ ਮੀਂਹ ਦੇ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਪਾਈਪਾਂ ਰਾਹੀਂ ਇੱਕ ਟੈਂਕੀ ਵਿੱਚ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ! ਇਹ ਵੀ ਤਾਂ ਇੱਕ ਵਿਧੀ ਤੇ ਆਸਾਨ ਵਿਧੀ ਹੈ ਮੀਂਹ ਦੇ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਸਹੇਜਣ ਦੀ ।

ਡਾ. ਅਨਵਰ: ਹਾਂ ਇੱਕਦਮ ਵਧੀਆ! ਦਿਵਾਕਰ ਜੀ ਤਾਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਅੱਗੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਹੋ ਕੇ ਤਾਂ ਹੁਣ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਛੱਤਾਂ 'ਤੇ ਡਿੱਗਣ ਵਾਲੇ ਬਰਸਾਤੀ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਸਹੇਜ ਕੇ ਬਰਸਾਤ ਪਿੱਛੋਂ ਵੀ ਵਰਤਨ ਲੱਗ ਗਏ ਹਨ !

ਗੋਵਿੰਦ: ਮੀਂਹ ਦਾ ਪਾਣੀ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਵਿਚ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਾਫ਼ ਵੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਸੁਰਜੀਤ ਕੌਰ: ਉਹ ਕਿਵੇਂ ਮਾਮਾ ਜੀ?

ਗੋਵਿੰਦ: ਮੀਂਹ ਦੇ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਫਲੋਰਾਈਡ, ਕਾਰਬੋਨੇਟ ਤੇ ਨਾਈਟ੍ਰੇਟ ਜਿਹੇ ਭਾਰੀ ਲਵਣ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ਜੋ ਕਿ ਚੱਟਾਨਾਂ ਜਾਂ ਫਿਰ ਜ਼ਮੀਨ ਤੋਂ ਮਿਲਣ ਵਾਲੇ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ।

ਰੋਹਿਤ: ਪਰੰਤੂ ਇਹ ਕੰਮ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਡਾ. ਅਨਵਰ: ਲੋਕ ਜਾਗਰੂਕ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਕਈ ਰਾਜਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਕੰਮ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਤਮਿਲਨਾਡੂ, ਦਿੱਲੀ, ਹਰਿਆਣਾ, ਹਿਮਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਕਰਨਾਟਕ ਵਰਗੇ ਰਾਜਾਂ ਨੇ ਨਵੀਆਂ ਇਮਾਰਤਾਂ ਵਿਚ ਜਲ ਸੰਭਾਲ ਦਾ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਰਾਜਸਥਾਨ ਵਿਚ ਤਾਂ ਹਰ ਸਰਕਾਰੀ ਭਵਨ ਵਿਚ ਮੀਂਹ ਦੇ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕਰਨ ਦਾ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

ਰੋਹਿਤ: ਅੰਕਲ, ਕੀ ਮੀਂਹ ਦੇ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਪੀਣ ਲਈ ਵੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ?

ਡਾ. ਅਨਵਰ: ਹਾਂ। ਸਾਫ਼ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੀਂਹ ਦਾ ਪਾਣੀ ਪੀਣ ਯੋਗ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਈ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਇਸਦੀ ਵਰਤੋਂ ਪੀਣ ਦੇ ਪਾਣੀ ਵਜੋਂ ਵੀ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ !

ਗੋਵਿੰਦ: ਸਰ, ਮੈਂ ਸੁਣਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕੁਝ ਰਾਜ ਇਸ ਬਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕਾਫੀ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।

ਡਾ. ਅਨਵਰ: ਹਾਂ। ਕਈ ਰਾਜ-ਸਰਕਾਰਾਂ ਵਰਖਾ ਜਲ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਦੇ ਖਰਚੇ 'ਤੇ ਸਬਸਿਡੀ ਦੇ ਰਹੀਆਂ ਨੇ ! ਧਰਮਸ਼ਾਲਾਵਾਂ ਤੇ ਪੂਜਾ ਸਥਾਨਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਵਰਖਾ ਜਲ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਬਾਬਤ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜਾਗਰੂਕ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਤਮਿਲਨਾਡੂ ਦੇ ਕਈ ਪੂਜਾ ਸਥਾਨਾਂ ਵਿਚ ਮੀਂਹ ਦੇ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕਰਨ ਲਈ ਜ਼ਮੀਨਦੇਜ਼ ਟੋਏ ਬਣਾਏ ਗਏ ਹਨ, ਜੋ ਭੂ-ਜਲ ਪੱਧਰ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਵਿਚ ਮੱਦਦ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।

ਰੋਹਿਤ: ਇਹ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਚੰਗਾ ਉਦਮ ਹੈ!

ਡਾ. ਅਨਵਰ: ਵਰਖਾ ਜਲ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਵਾਸਤੇ ਰਾਸਟਰੀ ਹਰਿਤ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨਲ (NGT) ਬੇਹੱਦ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਮਾਰਚ 2016 ਵਿਚ ਐਨ. ਜੀ. ਟੀ. ਨੇ ਸੈਂਟਰਲ ਭੂ-ਜਲ ਬੋਰਡ ਤੇ ਦਿੱਲੀ ਜਲ ਬੋਰਡ ਨੂੰ ਆਦੇਸ਼ ਦਿੱਤੇ ਸਨ

ਕਿ ਵਰਖਾ ਜਲ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਬਾਬਤ ਇਕਸਾਰ ਨਿਯਮ ਤੇ ਕਾਨੂੰਨ ਲਾਗੂ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘੇਰਾ ਹਸਪਤਾਲਾਂ, ਹੋਟਲਾਂ ਅਤੇ ਸ਼ਾਪਿੰਗ ਮਾਲਜ਼ ਤੱਕ ਵੀ ਵਧਾਇਆ ਜਾਵੇ ।

ਗੋਵਿੰਦ: ਹਾਂ ਸਰ! ਮੀਂਹ ਦੇ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕਰਨ ਲਈ ਪੂਰੇ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਨਾ ਕਰਨ 'ਤੇ ਐਨ. ਜੀ. ਟੀ. ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਕੁਝ ਹਸਪਤਾਲਾਂ, ਹੋਟਲਾਂ ਅਤੇ ਸ਼ਾਪਿੰਗ ਮਾਲਜ਼ ਨੂੰ ਜ਼ਰਮਾਨਾ ਵੀ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਸੁਰਜੀਤ ਕੌਰ: ਹਾਂ ਅੰਕਲ! ਪਾਣੀ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਤਾਂ ਸਮਾਜ ਦੇ ਹਰ ਤਬਕੇ ਨੂੰ ਹੀ ਲੈਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

ਡਾ. ਅਨਵਰ: ਆਹੋ ! ਹੁਣ ਤਾਂ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਵੀ ਮਨਰੇਗਾ ਰਾਹੀਂ ਵਰਖਾ ਜਲ ਸੰਭਾਲ ਕੰਮਾਂ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਤ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ !

ਗੋਵਿੰਦ: ਅੱਜ ਦੇ ਦੌਰ ਵਿਚ ਤਾਂ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਹਰ ਪੰਜ ਏਕੜ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਮਾਲਕੀ ਵਾਲਾ ਵੀ ਆਪਣੇ ਖੇਤ ਵਿੱਚ ਇਸ ਮਨਰੇਗਾ ਸਕੀਮ ਦਾ ਲਾਭ ਲੈ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤੇ ਵਰਖਾ ਦਾ ਪਾਣੀ ਸਹੇਜ ਸਕਦਾ ਹੈ ।

ਡਾ. ਅਨਵਰ: ਜਿਹੜੇ ਪੰਜ ਏਕੜ ਤੱਕ ਜ਼ਮੀਨ ਠੋਕੇ ਤੇ ਲੈ ਕੇ ਵੀ ਖੇਤੀ ਕਰਦੇ ਹਨ ਆਪਣੇ ਖੇਤ ਲਈ ਮਨਰੇਗਾ ਦਾ ਲਾਭ ਉਹ ਵੀ ਲੈ ਸਕਦੇ ਹਨ । ਪੂਰੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਹੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਡਿੱਗ ਰਹੇ ਇਸ ਭੂ-ਜਲ ਪੱਧਰ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਗੰਭੀਰ ਸੋਚ ਤੇ ਸਾਰਥਕ ਪਹੁੰਚ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ।

ਰੋਹਿਤ: ਜੀ ਹਾਂ ! ਇਸ ਨਾਲ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਹੀ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਮਿਲ ਸਕੇਗਾ !

ਸੁਰਜੀਤ ਕੌਰ: ਉਹ ਵੀ ਘੱਟ ਖਰਚੇ 'ਤੇ !

ਡਾ. ਅਨਵਰ: ਬਿਲਕੁਲ ਠੀਕ ! ਵੱਡੇ ਸਮੂਹਾਂ ਦੇ ਇਲਾਵਾ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਛੋਟੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਆਪਣੀ ਵਰਤੋਂ ਲਈ ਮੀਂਹ ਦੇ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।

ਰੋਹਿਤ: ਹਾਂ ਜੀ ! ਇਸ ਨਾਲ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਭੂ-ਜਲ ਪੱਧਰ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਯੋਗਦਾਨ ਤਾਂ ਦੇ ਹੀ ਸਕਦੇ ਹਾਂ!

ਗੋਵਿੰਦ: ਜੀ ਹਾਂ ! ਨਾ ਵੱਡੀਆਂ-ਵੱਡੀਆਂ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਬਹੁਤੇ ਖਰਚੇ ਦੀ। ਸੰਘਣੀ ਆਬਾਦੀ ਵਾਲੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀਆਂ ਛੱਤਾਂ ਦੇ ਜ਼ਰੀਏ ਹੀ ਵਰਤੋਂ ਵਾਸਤੇ ਮੀਂਹ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਪਾਣੀ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਡਾ. ਅਨਵਰ: ਬਿਲਕੁਲ ਠੀਕ ! ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਅਸੀਂ ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਇਸ ਸੌਗਾਤ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲ ਕੇ, ਨਾ ਸਿਰਫ ਆਪਣੇ ਲਈ ਸਗੋਂ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਲਈ ਵੀ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਬਚਾ ਸਕਦੇ ਹਾਂ । ਸਾਡੀ ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਮੀਂਹ ਦੇ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕਰਨ ਲਈ ਇਕ ਵਰਦਾਨ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਗੋਵਿੰਦ: ਸਰ! ਹੁਣ ਤਾਂ ਹਰ ਯੋਜਨਾ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਵਿਚ ਹੀ ਮੀਂਹ ਦੇ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਇੰਤਜ਼ਾਮਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਚਾਹੇ ਉਹ ਕੋਈ ਵੱਡੀ ਇਮਾਰਤ ਜਾਂ ਕੋਈ ਉਚਾ ਪੁਲ ਜਾਂ ਫਿਰ ਹਵਾਈ ਅੱਡਾ।

ਡਾ. ਅਨਵਰ: ਹਾਂ ! ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਹਰ ਯੋਜਨਾ ਦਾ ਵਾਤਾਵਰਨ ਪੱਖੋਂ ਸਹੀ ਹੋਣਾ ਬੇਹੱਦ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਸਹੀ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਵਿਕਾਸ ਸੰਬੰਧੀ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਮਸਲਿਆਂ ਦੀ ਅਣਦੇਖੀ ਨਾ ਕਰੀਏ ! ਪਾਣੀ ਵਰਗੀ ਅਨਮੋਲ ਦਾਤ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਹੀ ਅਸੰਭਵ ਹੈ।

ਸੁਰਜੀਤ ਕੌਰ: ਘਰ ਵਾਪਸ ਜਾ ਕੇ ਮੈਂ ਵੀ ਮੀਂਹ ਦੇ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਬਰਬਾਦ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦੇਵਾਂਗੀ !

ਰੋਹਿਤ: ਹਾਂ... ਹਾਂ...! ਆਪਾ ਦੋਵੇਂ ਰਲ ਕੇ ਉਦਮ ਕਰਾਂਗੇ !

ਸੁਰਜੀਤ ਕੌਰ: (ਕੁਝ ਉਦਾਸ ਸੁਰ ਵਿਚ) ਪਰ ਉਥੇ ਤਾਂ ਛੱਤਾਂ 'ਤੇ ਕਾਫੀ ਧੂੜ ਤੇ ਗੰਦਗੀ ਪਈ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।

ਡਾ. ਅਨਵਰ: ਉਦਾਸ ਹੋਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਨਹੀਂ ! ਅਜਿਹੇ ਉਪਕਰਣ ਵੀ ਮੌਜੂਦ ਹਨ, ਜੋ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਮੀਂਹ ਦੇ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਜਲ ਸੰਗ੍ਰਹਿਣ ਟੈਂਕ ਵਿਚ ਜਾਣ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ । ਇਸ ਨਾਲ ਟੈਂਕ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਸਾਫ ਪਾਣੀ ਹੀ ਜਮ੍ਹਾਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਰੋਹਿਤ: ਵਾਹ! ਆਪਾਂ ਆਪਣੇ ਬਾਲ ਵਿਗਿਆਨ ਕਲੱਬ ਨੂੰ ਵੀ ਇਸ ਮੁਹਿੰਮ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਾਂਗੇ ।

ਗੋਵਿੰਦ: ਸਰ, ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਆਕੇ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਕਾਫੀ ਕੁਝ ਸਿੱਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ। ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਚੱਲਦੇ ਹਾਂ। ਬਹੁਤ-ਬਹੁਤ ਸ਼ੁਕਰੀਆ।

ਡਾ. ਅਨਵਰ: ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਵਾਤਾਵਰਨ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀ ਜਾਗਰੂਕ ਕਰਨਾ ਤਾਂ ਅੱਜ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ। ਤਾਂ ਹੀ ਉਹ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਨਾਲ ਇਕਸੁਰਤਾ ਵਾਲੇ ਟਿਕਾਊ ਵਿਕਾਸ ਵਿਚ ਸ਼ਮੂਲੀਅਤ ਕਰ ਸਕਣਗੇ ! (ਕੁਝ ਹੱਸਦੇ ਹੋਏ)... ਤੇ ਮੀਂਹ ਦੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਸਹੇਜਣ ਤੇ ਭੰਡਾਰਨ ਵਿਚ ਕੋਈ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਆਵੇ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰ ਲੈਣਾ ।

ਸੁਰਜੀਤ ਕੌਰ ਤੇ ਰੋਹਿਤ: ਜ਼ਰੂਰ ਅੰਕਲ... ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਚੱਲਦੇ ਹਾਂ। ਨਮਸਤੇ... ਬਾਏ...

(ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਧੀਮੀ ਪੈਂਦੀ ਹੋਈ ਪੈਰਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼)

ਪ੍ਰਸ਼ਨ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ-1 ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਮੀਂਹ ਦੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਸਯੋਗ ਵਰਤੋਂ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ?

ਉੱਤਰ: ਮੀਂਹ ਦੇ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਘਰਾਂ ਦੀਆਂ ਛੱਤਾਂ, ਵੱਡੀਆਂ ਇਮਾਰਤਾਂ, ਹੋਟਲਾਂ, ਹਸਪਤਾਲਾਂ ਤੇ ਜਨਤਕ ਇਮਾਰਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਹੇਜ ਕੇ ਭੰਡਾਰ ਕਰਕੇ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ-2 ਕੀ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਰਾਜਸਥਾਨ, ਹਿਮਾਚਲ ਤੇ ਉਤਰਾਖੰਡ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੋਈ ਰਵਾਇਤੀ ਵਿਧੀ ਸੀ , ਮੀਂਹ ਦੇ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਸਹੇਜਣ ਦੀ ? ਕੀ ਮਨਰੇਗਾ ਇਸ ਕੰਮ ਵਾਸਤੇ ਕੰਮ ਆ ਸਕਦੀ ਹੈ ?

ਉੱਤਰ: ਹਾਂ ! ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹਰ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਟੋਭੇ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਮੀਂਹ ਦਾ ਸਰਾ ਪਾਣੀ ਇਕੱਠਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ । ਹਾਂ ਮਨਰੇਗਾ ਕੰਮ ਆ ਸਕਦੀ ਹੈ ਟੋਭੇ ਸਾਫ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ , ਟੋਭੇ ਪੁੱਟਣ ਵਾਸਤੇ, ਟੋਭਿਆਂ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਰੁੱਖ ਲਾਉਣ ਤੇ ਹੋਰ ਸਾਂਝੀਆਂ ਥਾਂਵਾਂ ਤੇ ਰੁੱਖ ਲਗਾਉਣ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਵਾਸਤੇ, ਪੰਜ ਏਕੜ ਭੋਂ ਤੇ ਵਾਹੀ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਕਿਸਾਨ ਜਾ ਠੇਕੇ ਜ਼ਮੀਨ ਲੈਕੇ ਖੇਤੀ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਮਨਰੇਗਾ ਦਾ ਲਾਭ ਲੈਕੇ ਵੀ ਬਾਰਸ਼ ਦਾ ਪਾਣੀ ਸਹੇਜ ਸਕਦਾ ਹੈ ।